JOURNAL OF IQRO - ЖУРНАЛ ИҚРО – IQRO JURNALI – volume 8, issue 1, 2024
ISSN: 2181-4341, IMPACT FACTOR (RESEARCH BIB) – 7,245, SJIF – 3,934

Ozarbayjon Davlat Pedagogika universiteti, adabiyot o'qitish texnologiyasi kafedrasi katta o'qituvchisi, T. F. N. falsafa fanlari doktori Gunel Gummatova (Panieva) Solih kizi taqrizi ostida

Ulduz Qəhrəmanova Fərhad qızı
Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti,Ədəbiyyat kafedrasının baş müəllimi,mfilologiya üzrə fəlsəfə doktoru
Mail: ulduzkahraman1@gmail.com
Orcid İD: 0009-0003-4418-9319
Telefon: +994504127766

BƏDII YARADICILIQ SPESIFIK FƏALIYYƏT SAHƏSI KIMI

Annotasiya: Məqalədə yaradıcılıq prosesinin əsas etapları olan düşünmək, yazmaq, müəllifin dili, yazıçı fantaziyası, yaradıcılıq ilhamı kimi məsələlər təhlil edilmişdir. Həmçinin həyat həqiqəti ilə bədii həqiqət arasındakı qarşılıqlı dialektika əlaqəsinə aydınlıq gətirilmişdir.

Açar sözlər: yaradıcılıq prosesi , düşünmək, yazmaq, bədii dil, həyat həqiqəti, bədii həqiqət.

ARTISTIC CREATIVITY AS A SPECIFIC FIELD OF ACTIVITY

Annotation: The article analyzed issues such as thinking, writing, author's language, writer's fantasy, creative inspiration, which are the main stages of the creative process. Also, the mutual dialectical relationship between the truth of life and the truth of art has been clarified.

Keywords: creative process, thinking, writing, artistic language, truth of life, artistic truth.

Əsər sənətkar qəlbindən qidalanır, bədii təfəkkürün gücü ilə hərəkətə gəlir. Bədii əsər bədii yaradıcılıq prosesinin məhsuludur. Yaradıcılıq prosesinin əsas etapları bunlardır:

1.Düşünmək: Məşhur fransız ədibi Balzak deyirdi ki, elə yazıçı vardır ki, onda müşahidə qabiliyyəti çox qüvvətli, yazma qabiliyyəti zəifdir. Belə yazıçılar real həyatdan asanlıqla mövzu seçir, yazmaq işinə gələndə çətinlik çəkirlər. Bəzi yazıçılar da var ki, onlarda müşahidə qabiliyyəti zəif olur. Bəziləri mövzu seçmək, tipik hadisələri müəyyənləşdirmək işində çox çətinlik çəkir, bu etapı keçdikdən sonra asanlıqla yazırlar. Üçüncü bir qisim yazıçı da var ki, onda hər iki cəhət – müşahidə və yazmaq qüvvətlidir. Hələ də bu sözün həqiqi mənasında sənətkarlıq deyildir. Yalnız bu iki cəhət- (müşahidə və yazmaq) birləşdikdə sənət əsəri yarana bilər. Hələ yazı prosesi başlamazdan əvvəl yazıçının öz əsəri xəyalən öz təsəvvüründə mövcud olur.

2. Yazmaq: Maksim Qorki deyir ki, mənim üçün ən çətin məsələ birinci cümləni başlamaqdı.

Həyat hadisələrinə sadiqlik yaradıcılıq prosesində çox vacibdir. Lakin onu olduğu kimi əks etdirmək bədii ədəbiyyatın vəzifəsi deyildir. Həyat həqiqəti müəllif fantaziyası ilə ətə-qana gəlməsə, maraq doğura bilməz.

3.Müəllifin dili: Yazıçı həyata olan münasibətini özünün dünyagörüşü və həyat təcrübəsi ilə təyin edilir. Müəllifin dili canlı olmalıdır. Surətlərin (personajların, obrazların) dilinə gəldikdə isə bəzən yazıçı müəyyən bir şəxsin dilindən əhvalatları nəql edir. Məsələn: Cəlil Məmmədquluzadənin ”Konsulun arvadı” hekayəsi, M.S.Ordubadinin “Dumanlı Təbriz”, Dostoevskinin “Alçalmış və təhqir edilmiş insanlar” romanı və s. Bir şəxsin dilindən söylənilən

hekayə konkret, canlı bir insana aid olduğu üçün çox aydın və təsirli ola bilər. Sənətkarlığı şərtləndirən amillər sırasında bədii dil öndə dayanır. Bədii dil bədii təfəkkür hesabına yaranır.

Əsərlə oxucu arasında ilk səmimi körpünü əsərin dili yaradır. Dövrün, zamanın tarixi koloriti, ilk növbədə bu dil vasitəsilə əldə olunur. Əsərlə oxucu arasında ilk səmimi körpünü əsərin dili yaradır.

4.Sənətkar qayəsi (yazıçı tendesiyası): Sənətkarın öz dövrünə olan münasibətidir. Yəni sənətkarın dövrünə, zəmanəsinə, bütünlükdə mövcud ictimai gerçəkliyə münasibətinə yazıçı tendensiyası deyilir. Bədii əsərlərdə sənətkarın qayəsi ilə (yazıçı tendensiyası) ideya anlayışını bir-birinə qarışdırmaq, eyniləşdirmək olmaz. Yazıçı qayəsinin (yazıçı tendensiyasının) əsasında– sənətkarın (yazıçının) ictimai mövqeyi, dünyagörüşü, bədii-estetik məramı, istedadı, sənətkarlıq qüdrəti dayanır.

İncəsənətə münasibətdə 2 cür həqiqət var:

1. Həyat həqiqəti-Yazıçı xəyalı, yazıçı fantaziyasıdır.
2. Bədii həqiqət –sənət həqiqətidir.

Sənətkar qələmə aldığı faktları, cəmiyyət hadisələrini, ictimai-əxlaqi problemləri həyatda olduğu kimi eynilə bədii əsərə köçürmür. Belə olsaydı onun yazdığı əsər adi fotoya, həyatın cansız, quru, hərəkətsiz ifadəsinə, maraqsız təkrarına çevrilərdi. Yazıçı saf-çürük edib səliqəyə saldığı, dəqiqləşdirdiyi mövzunu aylarla qəlbində gəzdirir, özününküləşdirir, tam dərk etdikdən sonra həyat həqiqətini bədii həqiqətə çevirir. Sənətkar hələ qələmi əlinə götürməmiş bədii əsər onun qəlbində, ruhunda tamamilə hazır olmalıdır.Yazmaq sənətkar üçün II dərəcəli işdir.

Həyat həqiqətinin bədii həqiqətə çevrilməsində 2 mühüm cəhət vardır:

1.Həyatın məhz sənətkar müşahidəsi ilə öyrənilməsi

2.Sənətkarın həyat materialını ümumiləşdirmək bacarığı

Həyat həqiqəti o vaxt bədii həqiqət olur ki, insan taleyi-xalq taleyini, fərdlər-cəmi, təklərümumini təmsil və təcəssüm edir. Həyat həqiqəti ilə bədii həqiqət eyni deyildir. Bədii əsər obrazlı təfəkkürün məhsuludur. O, yazıçı xəyalı, düşüncələri ilə bağlıdır. Bədii əsərdəki həqiqətlə onun əsasını təşkil edən həyat həqiqəti arasında heç vaxt eyniyyət ola bilməz. Məsələn: Ə. Haqverdiyevin "Ağa Məhəmməd şah Qacar" faciəsinin, Y.V.Çəmənzəminlinin "Qan içində" romanı, S.Vurğunun "Vaqif" pyesinin mövzusu eyni tarixi hadisədən götürülmüşdür. Hər üç əsərdə tarixi hadisələr özünün real bədii əksini tapmışdır. Lakin bu əsərlərdəki həqiqət tarixi həqiqətlə eyni deyildir. Eyni tarixi həqiqətə hər yazıçının öz baxışı vardır, hər ədib tarixikeçmişdən başqa-başqa nəticə çıxarmışdır. Keçmiş hadisələri bədii sistemə salıb mənalandırmaqda bir yazıçının üsulu digər yazıçının üsuluna uyğun gəlmir. Çünki hər sənətkarın tarixi keçmişimizə münasibəti başqadır, tarixi şəxsiyyətlər haqqında təsəvvürü müxtəlifdir. Tarixi hadisələrin hər bir yazıçıya bağışladığı təəssürat, yazıçının keçirdiyi həyəcanlar başqa-başqadır.

Həyat həqiqəti ən güclü, ən kamil həqiqətdir. Bütün düstur, qanunlar bu həqiqətə əsaslanmalıdır. Bədii əsər həyatın inikasıdır, özü deyildir. Əsər surətlər aləmidir. Bu aləmdə həyat olduğu kimi, bəlkə olduğundan daha tam, daha maraqlı əks edilmişdir. Həqiqi sənətkar öz şəxsi fikrini, mülahizələrini bədii ədəbiyyata gətirmir, onu həyat həqiqətləri ilə, reallıqla vəhdətdə verir.

İstedadlı qələm sahibi də həyat həqiqətlərinin ən tipik olanlarını əsərdə bədii həqiqət səviyyəsinə yüksəldə bilir.

Həyat həqiqəti sənətkarın yaradıcılıq təxəyyülünə daxil olub, yazıçı düşüncələri vasitəsilə müxtəlif bədii formaya-şeir, roman, dram, komediya, faciə, esse kimi yenidən həyata qayıdır. Həyat həqiqətini bədii formaya salan sənətkar təxəyyülüdü, sənətkar düşüncəsidi. Həyatı necə varsa elə əks etdirməklə oxucu, dinləyici, tamaşaçı diqqətini cəlb etmək, onları həyəcanlandırmaq, düşündürmək mümkün deyildir. Sənətin əsas qayələrindən biri isə məhz adi gözlə görünə bilməyəni, adi qulaqla eşidilməyəni, adi intuisiya ilə qavranılmayanı göstərmək, eşitdirmək, hiss etdirməkdən ibarətdir. Həyat həqiqətlərini öz zəngin təxəyyülü, sənətkarlıq bacarığı ilə bədii həqiqət səviyyəsinə qaldıra bilən sənətkarlar yazıçılar, şairlər, rəssamlar, bəstəkarlardır.

Antik ədəbiyyatşünaslıqda bədii yaradıcılığın mənşəyi məsələsinə toxunulmuşdur. Platon belə hiss edir ki, bədii yaradıcılığın əsasında təqlid durur. Təqlid-insanın bu və ya digər canlını yamsılama xüsusiyyətidir. Təqlid nəzəriyyəsini Aristotel inkişaf etdirmişdir.

Həyat yoxdursa, heç bir bədii yaradıcılıqdan söhbət gedə bilməz. Rus yazıçısı Lev Tolstoy deyirdi ki, sənətkar daim el içində olmalı, hətta səfərə çıxanda belə ümumi vaqonda getməlidir. F.Dostoyevski gənc yazıçıya belə məsləhət verirdi. "Özündən süjet, fabula uydurmayın, həyat bizim təxəyyülümüzdən qat-qat zəngindir". Həyat həqiqəti isə məhz sənətkar təxəyyülü ilə dolğunlaşandan sonra bədii həqiqət səviyyəsinə yüksəlir. Məsələn: Böyük Azərbaycan şairi Xaqani Şirvani keşməkeşli ömür yolu sürmüşdür. Onun övladlarının vaxtsız ölümü atanın ürəyinə çalın-çarpaz dağ çəkmiş, şair bu ağrı və əzabı özünəməxsus bir tərzdə öz əsərlərində əks etdirmiş, həyat hadisələrini bədii həqiqət səviyyəsinə yüksəltməyi bacarmışdır. Bunu şairin qızının ölümü münasibətilə yazdığı misralarda görmək olar:

Yenicə doğulan qızım gördü ki,

Qarşıda gözlənir min bəla, öldü. Qeybdən
gələn o töhfə duydu ki, Dərdlərə olacaq
mübtəla, öldü.

O kiçik gövhərim yaxşı anladı.

Çox pis yaranıbdır bu dünya, öldü.

Bildi ki, ürəyim dərdə düşəcək, Üzünü
tutaraq binəva, öldü.

O, böyük qızımı pərdədə görcək, Dedi:-kifayətdir
bu cəfa, öldü...

Yaxud şair oğlu Rəşidin ölümü münasibətilə yazdığı şeir də çox mənalı və düşündürücüdür.

Rəşidim ölən zaman ona belə söylədim:

Ürəyində bir arzun varsa, söylə müxtəsər.

Cavab verdi ki, arzu həyat üçün pərəkdir,

Həyat əldən gedirkən arzu qalırmı məgər?

Qızın ölümü bioloji hadisədir və tale işidir. Şair isə bu adi həyat həqiqətini poetik həqiqət səviyyəsinə qaldıraraq yaşatdığı cəmiyyətdə qadın hüquqsuzluğuna qarşı üsyan edir. Xaqaninin təfsirində qız qarşıda min bəlanın gözlənildiyini, dərdə salacağını bildiyi üçün ölür.

Həyat hadisələrini olduğu kimi qələmə almaqla ədəbi uğurlar qazanmaq mümkün deyildir. Əsas məsələ faktlara, olaylara sənətkar münasibətidir. Hadisələri necə təqdim etməkdən də çox şey aslıdır. Məsələn: Nizami öz ideyasını, fikirlərini vermək üçün həyatda mümkün olmayan hadisəni bədii həqiqət səviyyəsinə qaldıra bilmişdir. Nizami "Xosrov və Şirin" əsərində Fərhadın öz külüngü ilə Bisitun dağını çapıb yol açmasından, "Yeddi gözəl"də Fitnənin öküzü boynuna alıb pillələrlə yuxarı qalxmasından söhbət açılır. Dağı çapmaq da, bir qızın öküzü boynunda qaldırması da həqiqətə uyğun deyildir. Hətta müasir texnikanın gücündən istifadə etməklə belə dağ çapmaq uzun bir prosesdir.

Qocalarkən insan belinin bükülməsi izahata ehtiyacı olmayan adi həyat həqiqətidir. Lakin ustad Füzuli bunu orijinal, özünəməxsus şəkildə mənalandıraraq bədii həqiqətə çevirmiş, dünyanı dərk etməyə çalışan həssas oxucuları düşüncələrə qərq etmişdir.

Ey Füzuli, qədimiz qıldı fələk xəm, yəni.

Vəqtdir çıxmağa dünya qapısından, əyilin

Həyat həqiqətinin bədii həqiqətə çevrilməsi sənətkarın üslubu ilə sıx şəkildə əlaqədardır. Həyat həqiqəti yazıçını, şairi düşündürür, onu bədii yaradıcılığa sövq edir.

Ədəbiyyat həyatdan qidalanır, ancaq eyni zamanda həyatın bədii dərkinə yardımçı olur, insanların dünyagörüşünün, həyat təcrübəsinin, estetik zövqünün formalaşmasında son dərəcə mühüm amilə çevrilir. Amerika yazıçısı Xose Mariya Arqedasın fikrincə, yaradıcılığın ən əsas mənbəyi yazıçının təcrübəsidir. Yazıçı yaşadığı dövrün aynası olmalı, həyat həqiqətlərini öz yaradıcılıq fantaziyası, ədəbi metodu, üslubu ilə cilalayıb, emal edib, bədii həqiqət səviyyəsinə qaldırmağı bacarmalıdır.

Hər bir yazıçının özünəməxsus yaradıcılıq üslubu var. Hamıdan eyni cür yazmaq, eyni cür düşünmək tələb etmək ağılsızlıqdır. Həyat hadisələri yaradıcılıq prosesində həmişə əsas, əvəzolunmaz tikinti materialı olmuş və olacaqdır.

Müəllif obrazına gədikdə isə isə həyat həqiqətini bədii həqiqətə çevirən qəhrəmanın, yəni müəllifin özüdür. Səməd Vurğun, Rəsul Rza, Bəxtiyar Vahabzadə, Nəbi Xəzri, Əliağa Kürçaylı və başqa sənətkarların poemalarında müəllif obrazı çox görkəmli yer tutur. Konkret müəllif obrazı olmayan əsərlərdə belə o, müsbət, ideal qəhrəman libasına bürünərək fəaliyyət göstərir, haqsızlığa, ədalətsizliyə, cəmiyyətdəki hər cür yaramazlığa qarşı mübarizə aparır, müəllif idealının daşıyıcısına, təmsilçisinə çevrilir. Müəllif obrazı obrazların xarakterinin açılmasında sənətkar təxəyyülü, fantaziyası əhəmiyyət kəsb edir.

Yazıçı fantaziyası: Ədəbi prosesdə yaradıcı şəxsiyyətin təxəyyülü, fantaziyası mühüm rol oynayır. Sənətə məxsus olan xəyal, surət yaxud fantaziya bədii yaradıcılığın ən mühüm əsaslarından biridir. Fantaziya olmasaydı, insanlar böyük kəşflər, ixtiralar, dahiyanə əsərlər yarada bilməzdilər. Lakin fantaziya həyati olmalı, həqiqətlə bağlanmalıdır. Yalnız belə olduqda fantaziya səmərə verə bilər. Fantaziya fantaz sözündən əmələ gəlmişdir. Fantaz yunan əsatirinə görə xəyal, şərab,

uydurma təsəvvürlər yaradan allah idi. Fantaz Yuxu Allahı Morfeyin qardaşı idi. Fantaziya-xəyali, qeyri-həqiqi hadisələrin təsəvvürü deməkdir. Bədii yaradıcılıqda xəyal və fantaziyanın rolunun xüsusi yeri var. Bu məsələ nəzəri baxımından öz başlanğıcını Aristotelin fikrindən götürüb.

Elə yazıçılar var ki, həyat həqiqətini fantaziyadan qat-qat dəyərli hesab edirlər. Dostayevski, Markes belə sənətkarlardandır. Ancaq sənətkar nə qədər realist olsa belə, onun təsvir etdiyi həyat hadisələrinin özündə belə sənətkar fantaziyasının elementləri olur. Çünki özünəməxsus yaradıcılıq üslubu olan hər bir sənətkar subyektiv fikirli canlı insandır. Digər tərəfdən fantaziya insanı həyatdan uzaqlaşdırmır, əksinə, həyatı daha dərindən anlamağa şövq edir. Necə deyərlər, yazıçı təxəyyülü alim düşüncəsini çox zaman qabaqlamışdır. Belə ki, vaxtilə Jül Vernin əsərlərində haqqında söhbət açılan aviasiya, aya uçuş, sualtı qayıqlar, səsli kino, radio, televiziya, elektrik mühərrikləri, kosmik uçuşlar indi günümüzün reallıqlarıdır. İlhamı olmayan sənətkarın fantaziyası ola bilməz. Həyat həqiqətlərinə əsaslanmayan heç bir bədii əsər ürəklərə yol tapa, uzun ömürlü ola bilməz. Həyat hadisələrinə sadiqlik yaradıcılıq prosesində çox vacibdir. Lakin onu olduğu kimi əks etdirmək bədii ədəbiyyatın vəzifəsi deyildir. Həyat həqiqəti müəllif fantaziyası ilə ətə-qana gəlməsə maraq doğura bilməz.

Yazıçı ilhamı: İlham-yaradıcılıq sevgisidir. Həyat həqiqəti sənətkar ilhamı ilə mayalanmasa, o, bədii həqiqət səviyyəsinə yüksələ bilməz. İlham bədii əsərin hərəkətverici qüvvəsidir. Həyatda adi adamların görə bilmədiyi gözəlliyi görüb həyəcanlanmaq, ilhama gəlmək yalnız istedadlı adamlara nəsib olur. Hər hansı bir havanı çalarkən musiqi alətini kökləmək lazım gəldiyi kimi, sənətkar da yaradıcılıq prosesinin başlanğıcında köklənməli, ilhama gəlməlidir. İlham gecə-gündüz bilmir, vaxt-vədə, məkan, şərait bilmir. Bəzən elə olur ki, yazı prosesində qələm nəzərdə tutduğun sözü yox, tamam başqa şey yazır.

İlham sözü ilə yanaşı çox zaman ilham pərisi ifadəsi də işlədilir. Şairi yaradıcılığa sövq edən də məhz ilham pərisidir. İlham pərisi maddi yox, mənəvi qüvvədir. İlham pərisini görmək hər şairə qismət olmur. Elə buna görə də ilham prosesinin portretini yaratmaq da çətindir. İlham pərisi şairin içində yaşayır, onunla birlikdə nəfəs alır, sevinir, dərd çəkir, həyəcanlanır, sevir, nifrət edir.

Ədəbiyyat

1. Abbas Hacıyev, (1996) “Ədəbiyyat nəzəriyyəsi”, Bakı

2. Akif Əliyev, (2010) “Ədəbiyyat nəzəriyyəsindən mühazirələr”, Bakı

3. Cəfər Xəndan (1958) “Ədəbiyyat nəzəriyyəsi”, Bakı

4. Xalid Əlimirzəyev, (2008) “Ədəbiyyatşünaslığın elmi-nəzəri əsasları”, Bakı

5. Mikayıl Rəfili, (1958) “Ədəbiyyat nəzəriyyəsi”, Bakı

6. Mir Cəlal, Pənah Xəlilov,(2005) “Ədəbiyyatşünaslığın əsasları”, Bakı, Çaşıoğlu

7. Mir Cəlal, Pənah Xəlilov, (1972) “Ədəbiyyatşünaslığın əsasları”, Bakı

8. Məmməd Əliyev, (2000) “Ədəbiyyat nəzəriyyəsinin əsasları”, Bakı

9. Məhəmmədəli Mustafayev, (2021) Ədəbiyyat nəzəriyyəsi, Bakı

10.Nizaməddin Şəmsizadə, (2012) “Ədəbiyyat nəzəriyyəsi”, Bakı

11. Rafiq Yusifoğlu, (2001) “Ədəbiyyatşünaslığın əsasları”, Bakı

12.Rafiq Yusifoğlu, (2014)“Müasir ədəbi proses və ədəbi tənqid”, Bakı

13.Rəhim Əliyev,(2008) “Ədəbiyyat nəzəriyyəsi”, Bakı